

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Cannas pensavimus, czyli Sylusz Italik o głowie Hazdrubala (Sil. Pun. 15, 809-823)

Author: Patrycja Matusiak

Citation style: Matusiak Patrycja. (2017). Cannas pensavimus, czyli Sylusz Italik o głowie Hazdrubala (Sil. Pun. 15, 809-823). "Scripta Classica" (Vol. 14 (2017), s. 29-35).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Patrycja Matusiak

University of Silesia, Katowice

Faculty of Philology

Cannas pensavimus, czyli Sylusz Italik o głowie Hazdrubala (Sil. *Pun.* 15, 809–823)

Abstract: In the last scene of the 15th book of *Punica* Silius Italicus described a dramatic event after the battle of the Metaurus (207 B.C.), which the Carthaginians lost. Hannibal's brother, Hasdrubal Barca, died during the battle. According to Livy's version, the Romans planted Hasdrubal's decapitated head in Hannibal's camp. Silius Italicus in his work presented this event as a kind of Roman repayment for previous lost battles: those of Cannae, the Trebia and the shore of Lake Trasimene.

Key words: Silius Italicus, *Punica*, Hasdrubal Barca, decapitation, Second Punic War

Ostatnia scena w piętnastej księdze poematu Sylusza Italika *Punica* opowiada o wydarzeniach, które rozegrały się po bitwie nad rzeką Metaurus w 207 roku p.n.e. Autor kreśli poetycki obraz nocy i wojska powracającego po bitwie do obozu. Dalej następuje wypowiedź konsula Klaudiusza Nerona skierowana do Hannibala oraz reakcja Kartagińczyka.

Iamque diem solisque uias nox abstulit atra,
cum uires parco uictu somnoque reducunt,
ac, nondum remeante die, uictricia signa,
qua uentum, referunt clausis formidine castris.
Tum Nero procera sublimia cuspide portans
ora ducis caesi „Cannas pensauimus”, inquit
„Hannibal, et Trebiam et Trasimenni litora tecum

fraterno capite. I, duplica nunc perfida bella
 et geminas accerere acies. haec praemia restant
 qui tua tramissis optarint Alpibus arma”.
 compressit lacrimas Poenus minuitque ferendo
 constanter mala et inferias in tempore dignas
 missurum fratri clauso commurmurat ore.
 tum castris procul amotis, aduersa quiete
 dissimulans, dubia exclusit certamina Martis.

[Czerń nocy zakończyła już dzień i wędrówki słońca,
 Gdy skromny posiłek i sen przywraca siły,
 Wówczas, choć dzień jeszcze nie powrócił, zwycięskie oddziały
 Idą z powrotem, którędy przybyły, do zamkniętego strachem obozu.
 Wtedy Nero, przynosząc na długiej włóczni
 Skierowaną ku górze głowę zabitego wodza, rzekł: »Za Kanny, odpłaciliśmy ci,
 Hannibalu, i za Trebię, i za brzegi Trazymenu
 Braterską głowę. Idź, podwój więc walki pełne podstępów
 I dorzuć podwojone szeregi. Ta zapłata pozostaje
 Dla tych, którzy zdecydują się, przekroczywszy Alpy, służyć w twoim wojsku«.
 Punijczyk stłumił łzy, powściągnął cierpienie
 Zdecydowanie i wyszeptął przez zaciśnięte usta,
 Że we właściwym czasie pośle bogom podziemia ofiary godne brata.
 Potem, odsunawszy daleko obóz, udając spokój na przekór,
 Nie dopuszczał do nieprzewidywalnych starć bitewnych¹.]

Przywołane tu piętnaście linijek z *Punica* tworzy ostatnią scenę piętnastej księgi. Poprzedza ją opis klęski wojsk kartagińskich i śmierć Hazdrubala Barkasa – brata Hannibala². Scena ta odpowiada zakończeniu księgi dwudziestej siódmej *Ab urbe condita* – Syliusz kończy narrację dokładnie w tym samym miejscu, co Liwiusz – na opisie żałoby Hannibala³. Poeta jednak w stosunku do Liwiusza skraca całą chronologię wydarzeń. Według historyka Neron wyruszył w drogę powrotną do obozu rzeczywiście nocą zaraz po bitwie, ale marsz zajął mu sześć dni: *Nero ea nocte quae secuta est pugnam <profectus in Apuliam> citatiore quam inde uenerat agmine, die sexto ad statiuua sua atque ad hostem peruenit*⁴.

¹ Sil. *Pun.* 15, 809–823 [przeł. autorka artykułu].

² M. Wolny: *Studia nad statusem i kompetencjami dowódców kartagińskich w okresie przewagi Barkidów (237–201 p.n.e.)*. Olsztyn 2013, pp. 200–208; M. Maciejowski: *Studia nad dowódcami i sztuką dowodzenia w drugiej wojnie punickiej (218–201 przed Chr.)*. Oświęcim 2016, pp. 62–63.

³ D.S. Levene: *Livy on the Hannibalic War*. Oxford 2012, p. 29: Book 27 concludes the victory of the Metaurus on a magnificent final note, as Claudius Nero returns to confront Hannibal and contemptuously throws the head of his defeated brother before his camp.

⁴ Liv. 27, 50, 1.

Przedstawione okrucieństwo Rzymian kontrastuje z bardzo ludzką reakcją Hannibala na śmierć brata. A także z przekazanymi przez historiografię opisami pogrzebów, jakie Kartagińczyk wyprawiał zabitym w czasie walk konsulom rzymskim Marcellusowi, Emiliuszowi Paullusowi oraz Tyberiuszowi Grakchowi⁵, i epitetowi nadanemu mu przez Lukana: *Poenus humator*⁶.

Opisane przez Sylliusza wydarzenia rozegrały się tuż po rozstrzygnięciu stoczonej latem 207 roku p.n.e. bitwy nad rzeką Metaurus. Bitwa ta rozegrała się pomiędzy Kartagińczykami dowodzonymi przez brata Hannibala, Hazdrubala, a połączonymi wojskami rzymskimi obu konsulów Gajusza Klaudiusza Nerona i Marka Liwiusza Salinatora. Serge Lancel nazwał ją końcem złudzeń⁷, gdyż odebrała Hannibalowi nadzieję oraz pozbawiła go posiłków prowadzonych przez brata (stąd użyte przez Sylliusza ironicznie *duplica bella* – 15, 816 oraz *geminas acies* – 15, 817). Hazdrubal przeszedł przez Alpy krótszą drogą z prawdopodobnie porównywalną liczebnie armią do tej, która wyruszyła z Hannibalem⁸. Przybył do Italii wcześniej, niż się go

⁵ Liv. 27, 28, 1: Hannibal magnum terrorem hostibus morte consulis unius, uolnere alterius iniectum esse ratus, ne cui deesset occasione castra in tumulum in quo pugnatum erat extemplo transfert; ibi inuentum Marcelli corpus sepelivit. Plut., *Marc.* 30, 1–2: Ἀννίβα δὲ τῶν μὲν ἄλλων ἐλάχιστος ἦν λόγος, Μάρκελλον δὲ πεπτωκέναι πυθόμενος, αὐτὸς ἐξέδραμεν ἐπὶ τὸν τόπον, καὶ τῷ νεκρῷ παραστάς, καὶ πολὺν χρόνον τὴν τε ῥώμην τοῦ σώματος καταμαθὼν καὶ τὸ εἶδος, οὕτε φωνὴν ἀφῆκεν ὑπερήφανον, οὐτ’ ἀπ’ ὕψεως τὸ χαῖρον, ὥς ἂν τις ἐργώδῃ πολέμιον καὶ βαρὺν ἀπεκτονῶς, ἐξέφηεν, ἀλλ’ ἐπιθαυμάσας τὸ παράλογον τῆς τελευτῆς, τὸν μὲν δακτύλιον ἀφείλετο, τὸ δὲ σῶμα κοσμήσας πρέποντι κόσμῳ καὶ περιστείλας ἐντίμως ἔκαυσε, καὶ τὰ λείψανα συνθεῖς εἰς κάλπιν ἀργυρᾶν καὶ χρυσοῦν ἐμβαλὼν στέφανον, ἀπέστειλε πρὸς τὸν υἱόν. Val. Max. 5, 1, ext. 6: Facta mentione acerrimi hostis mansuetudinis eius operibus, quam Romano nomini praestitit, locum, qui inter manus est, finiam: Hannibal enim Aemilii Pauli apud Cannas trucidati quaesitum corpus, quantum in ipso fuit, inhumatum iacere passus non est. Hannibal Ti. Gracchum Lucanorum circumuentum insidiis cum summo honore sepulturae mandavit et ossa eius in patriam portanda militibus nostris tradidit. Hannibal M. Marcellum in agro Bruttio, dum conatus Poenorum cupidius quam consideratius speculatur, interemptum legitimo funere extulit punicoque sagulo et corona donatum aurea rogo inposuit. ergo humanitatis dulcedo etiam in <ef>ferata barbarorum ingenia penetrat toruosque et truces hostium mollit oculos ac uictoriae insolentissimos spiritus flectit. nec illi arduum ac difficile est inter arma contraria, inter dstrictos conminus mucrones placidum iter reperire. uincit iram, prosternit odium hostilemque sanguinem hostilibus lacrimis miscet. quae etiam Hannibalis admirabilem uocem pro funeribus Romanorum ducum arbitria statuentis expressit. quin aliquanto ei plus gloriae Paulus et Gracchus et Marcellus sepulti quam oppressi attulerunt, si quidem illos Punico astu decepit, Romana mansuetudine honorauit. uos quoque, fortes ac piaae umbrae, non paenitendas sortitae estis exequias: nam ut optabilius in patria, ita speciosius pro patria conlapsae supremi officii decus infelicitate amisum uirtute recuperastis.

⁶ Luc. 7, 799–802: [...] non illum Poenus humator
consulis et Libyca succensae lampade Cannae
compellunt hominum ritus ut seruet in hoste,
[...].

⁷ S. Lancel: *Hannibal*. Przeł. R. Wiśniewski. Warszawa 2001, p. 227.

⁸ S. Lancel: *Hannibal*..., p. 229.

spodziewano, co może tłumaczyć opóźnienie, z jakim na spotkanie z nim wyruszył Hannibal⁹. Jak podkreślają historiografowie, gdy Hazdrubal zrozumiał, że bitwa jest już przegrana, zginął bohatersko¹⁰, rzucając się w środek wroga¹¹.

Informację o podrzuceniu głowy Hazdrubala (*infidum caput*)¹² do obozu Hannibala przekazuje Liwiusz¹³ oraz Florus¹⁴, Polibiusz i Appian na ten temat milczą, podobnie opisujący śmierć Hazdrubala Waleriusz Maksymus¹⁵. Wzmianki o tym wydarzeniu pojawiają się u Frontynusa¹⁶ oraz w tak zwanej tradycji liwiańskiej¹⁷. Claire Stocks, analizując postać Hazdrubala u Sylusza, zauważa, że brutalność konsula Neron przywołuje relacje Tacyta¹⁸ o cesarzu Neronie i głowach Faustusa Corneliusa Sulli i Rubelliusa Plautusa¹⁹. Donald T. McGuire wyjaśnia dekapitację Hazdrubala poprzez fakt, że Rzym w trakcie walki z przeciwnikiem okrutnym i podstępny stopniowo uczył się i przejmował techniki przeciwnika²⁰. Zgadza się

⁹ J.F. Lazenby: *Wojna Hannibala. Historia militarna drugiej wojny punickiej*. Przeł. T. Ładoń. Oświęcim 2015, p. 254 sqq.

¹⁰ Sil. 15, 800: leto non terreor ullo.

¹¹ Pol. 11, 2; Liv. 27, 49, 4: [...] postremo cum haud dubie fortuna hostium esset, ne superstes tanto exercitui suum nomen secuto esset concitato equo se in cohortem Romanam immisit; ibi, ut patre Hamilcare et Hannibale fratre dignum erat, pugnans cecidit.

¹² Sil. 15, 807.

¹³ Liv. 27, 51, 11: C. Claudius consul cum in castra redisset, caput Hasdrubalis quod seruatum cum cura attulerat proici ante hostium stationes, [...].

¹⁴ Flor. 1, 22, 53: Certe Hannibal re cognita cum proiectum fratris caput ad sua castra vidisset [...].

¹⁵ Val. Max. 7, 4, 4.

¹⁶ Frontin. 2, 9, 2: Claudius Nero, victis Poenis, quos Hasdrubale duce in Italiam ex Hispania traicientes exceperat, caput Hasdrubalis in castra Hannibalis eiecit: quo factum est, ut et Hannibal luctu [nam frater occisus erat] et exercitus desperatione adventantis praesidii affligerentur.

¹⁷ Oros. 4, 18, 15: Hannibali caput fratris sui Hasdrubalis ante castra proiectum est. quo uiso et simul clade Poenorum cognita, anno tertio decimo quam in Italiam uenerat refugit in Bruttios; Zon. 9, 9, D; Aur. Vict. *vir. ill.* 48, 3: Nero regressus pari celeritate, qua venerat, caput Hasdrubalis ante vallum Hannibalis proiecit. M. Wolny przytacza także Aulusa Gelliusza, zob. M. Wolny: *Studia nad statusem...*, p. 208, przyp. 552. Opisane przez historyków i Sylusza wydarzenie zainspirowało Giovanniego Battistę Tiepola do namalowania obrazu *Annibale guarda la testa di Asdrubale* (olej, 1725–1730, Kunsthistorisches Museum Vienna), który Jean-Honoré Fragonard przeniósł węglem na papier (*Study after Giovanni Battista Tiepolo: Annibale Seeing the Head of Asdrubale*, 1760–1761, Palazzo Dolfin), a Dexter Hoyos wybrał na okładkę swojej książki *Hannibal's Dynasty*. Motyw odciętej głowy Hazdrubala pojawia się także w komiksie. Michele Petrucci narysował komiks o bitwie nad Metaurem (*Metauro*, 2008). W jednym z kadrów konsul Neron podnosi głowę Hazdrubala, pokazując ją na znak zwycięstwa wiwatującym radośnie żołnierzom. Szerzej na temat dekapitacji poza światem starożytnym zob. F. Larson: *Historia świata przez ścięte głowy opisana*. Przeł. P. Maksymowicz. Warszawa 2017.

¹⁸ Tac. *Ann.* 14, 57, 6: relatum caput eius inludit Nero tamquam praematura canitie deforme; Tac. *Ann.* 14, 59, 4: caput interfecti relatum.

¹⁹ C. Stocks: *The Roman Hannibal. Remembering the Enemy in Silius Italicus' Punica*. Liverpool 2014, pp. 174–178 oraz D.T. McGuire: *Acts of Silence. Civil War, Tyranny, and Suicide in the Flavian Epics*. Olms 1997, p. 143.

²⁰ D.T. McGuire: *Acts of Silence...*, p. 80.

z nim Raymond Marks, podkreślając jednak, że dekapitacja może mieć znaczenie metaforyczne²¹. Przywołuje proemium *Punica*, w którym po raz pierwszy pojawia się użycie słowa *caput*:

quaesitumque diu, qua tandem poneret arce
terrarum Fortuna caput [...] ²²

oraz zestaw tekstów odnoszących się do użycia *caput (orbis) terrarum, caput rerum, caput imperii* czy też *caput mundi*²³. Podobnego zdania o okrucieństwie Rzymian są komentatorzy Ahl, Davis i Pomeroy²⁴, którzy zestawiają ten fragment *Punica* z dziewiątą księgą *Eneidy*, w której Wergiliusz opisał głowy Nisusa i Euryalusa wbite na oszcypy:

quin ipsa arrectis (uisu miserabile) in hastis
praefigunt capita et multo clamore sequuntur
Euryali et Nisi²⁵.

Nie można także zapomnieć o dekapitacji Pompejusza Wielkiego, opisanej w ósmej księdze *Wojny domowej* Lukana²⁶. W opisie pojawiają się drastyczne szczegóły dokonane przez Septymiusza:

Tak siecze mięśnie i żyły, i długo kości wiązania rozdziera.
Bo jeszcze nie znano sztuki ścinania machnięciem miecza²⁷.

Frontynus podkreśla, że podrzucenie głowy Hazdrubala do obozu odniosło podwójny skutek – „i Hannibala złamał ból, i wojsko zdjęła przejmująca rozpacz z powodu zbliżającej się bitwy”²⁸. Właśnie ta przegrana przez Kartagińczyków bitwa nad Metaurem była przełomowa. Historiografia przypisuje Hannibalowi słowa świadczące o przeczuciu klęski, a Rzymianom radość z przeczuwanej możliwości zwycięstwa²⁹. Według Liwiusza Hannibal „dotknięty tak wielką żalobą publiczną

²¹ R. Marks: „Getting Ahead: Decapitation as Political Metaphor in Silius Italicus’ *Punica*”. *Mnemosyne* 2008. T. 61, p. 67; R. Marks: *From Republic to Empire. Scipio Africanus in the Punica of Silius Italicus*. Frankfurt am Main 2005, pp. 264–265.

²² Sil. 1, 7–8.

²³ R. Marks: „Getting Ahead...”, p. 67, przyp. 5.

²⁴ F. Ahl, M.A. Davis, A. Pomeroy: „Silius Italicus”. W: *ANRW*. T. 2. Prinzipat, B. 32.4. Ed. W. Haase. Berlin–New York 1986, p. 2541.

²⁵ Verg. *Aen.* 9, 465–467.

²⁶ Lucan. 8, 663–691.

²⁷ Lucan. 8, 672–673 [przeł. M. Brożek].

²⁸ Front. 2, 9, 2 [przeł. B. Burliga].

²⁹ D. Hoyos: *Hannibal’s Dynasty. Power and Politics in the western Mediterranean, 247–183 BC*. London–New York 2005, p. 150.

i zarazem rodziną, miał powiedzieć, że widzi już los Kartaginy” – *Hannibal tanto simul publico familiarique ictus luctu, adgnosceret se fortunam Carthaginiis fertur dixisse*³⁰. Florus wręcz przypisuje Kartagińczykowi słowa: „Widzę zgubę Kartaginy” – *‘agnosco’ inquit ‘infelicitatem Carthaginiis’*³¹. *Infelicitas* to tyle co „niepowodzenie”, „nieszczęście”, ale Ignacy Lewandowski w swym tłumaczeniu oddał odcień następnych wersów, zwłaszcza *fati imminentis*. Florus nie wahał się dodać do relacji Liwiusza: *Haec fuit illius viri non sine praesagio quodam fati imminentis prima confessio; iam certum erat Hannibalem etiam ipsius confessione posse vinci*³².

Interesujące jest to, że w relacjach na temat znaczenia i skutków bitwy nad Metaurem podobnie jak w *Punica* pojawiają się czasowniki znaczące „zrównoważyć”, „odpłacić”, „wyrównać”³³ itp. wraz z listą porównań (straty wojsk, śmierć wodzów, liczba jeńców, zdobycie obozów). O ile jednak porównanie bitew nad Metaurem i pod Kannami w historiografii opiera się na tych wyliczeniach, o tyle w *Punica* jako główny powód owego zrównoważenia jawi się głowa Hazdrubala. D.S. Levene zwrócił uwagę na kompozycję *Ab urbe condita* i na to, że księgi XXII, w której Liwiusz opisał bitwę pod Kannami, oraz XXVII, w której znajduje się relacja o bitwie nad Metaurem, są najbardziej znaczące w całej dekadzie³⁴. Francois Spaltenstein w komentarzu³⁵ stwierdza krótko: „Pensavimus’ a pu être suggeré par Liv. 27, 49, 5 ‘redditaque aequa Cannensi clades’”. J.D. Duff w angielskim przekładzie oddał wypowiedź Nerona jako: „By your brother’s head, Hannibal, we have repaid you in full for Cannae

³⁰ Liv. 27, 51, 12 [przeł. M. Brożek].

³¹ Flor. 1, 22, 53 [przeł. I. Lewandowski].

³² Flor. 1, 22, 54: „Było to pierwsze wyznanie owego męża nie bez przeczucia grożącego fatum; już na podstawie wyznania samego Hannibala stało się jasne, że można go pokonać” [przeł. I. Lewandowski].

³³ App. Annib. 224: θεὸς δέ μοι δοκεῖ τόδε Ῥωμαίοις ἀντιδοῦναι τῆς ἐπὶ Κάνναις ἀτυχίας, οὐ πόρρω τε ἐπ’ ἐκείνῃ καὶ ἰσοστάσιόν πως ἐκείνῃ γενόμενον· στρατηγοὶ τε γὰρ οἱ ἐκατέρων ἀπώλοντο, καὶ στρατοῦ πλήθος ἐγγυτάτω μάλιστα ἐπ’ ἴσης, καὶ τὰ αἰχμάλωτα πολλὰ γενέσθαι καὶ τοῖσδε κάκεινους συνηνέχθη, στρατοπέδων τε καὶ παρασκευῆς τῆς ἀλλήλων δαψιλοῦς ἐκράτουν ἐκάτεροι. „Wydaje mi się, że to bóg odpłacił w ten sposób Rzymianom za klęskę pod Kannami, bo odnieśli zwycięstwo niedługo po tamtej klęsce i w niemal podobnych okolicznościach; bo tak tu, jak i tam zginęli wodzowie i niemal równie duża liczba wojska, w jednym i drugim wypadku wzięto wielu jeńców, jedni i drudzy zdobyli obóz przeciwników z bogatymi zapasami wyposażenia wojennego” [przeł. L. Piotrowicz]. Liv. 27, 49, 5: nunquam eo bello una acie tantum hostium interfectum est, redditaque aequa Cannensi clades uel ducis uel exercitus interitu uidebatur. „Nigdy jeszcze w tej wojnie nie padło tyle wroga w jednej bitwie. Miało się wrażenie, że klęska ta wyrównała klęskę pod Kannami, czy to gdy chodziło o śmierć wodza, czy zniszczenie wojska” [przeł. M. Brożek].

³⁴ D.S. Levene: *Livy on the Hannibalic War...*, p. 26: „the two most powerful in the decade”.

³⁵ F. Spaltenstein: *Commentaire des Punica de Silius Italicus*. T. 2 (livres 9 à 17). Genève 1990, p. 397.

and the Trebia and the shore of Lake Trasimene”³⁶. Michel Martin na francuski przetłumaczył to podobnie: „Nous avons racheté Cannes, et le Trébie, et les rives de Trasimène, Hannibal, avec la tête de ton frère”³⁷. Czasownik *reddere* można tłumaczyć jako „spłacać”, „odpłacać”, „oddawać”, a z podwójnym akusatiwem „czynić coś czymś”. Użyta przez poetę forma *pensavimus* jest osobowa, inaczej niż u Liwiusza. *Pensare* oznacza „traktować coś jako rekompensatę/wyrównanie/zadośćuczynienie”; „równoważyć”, „kompensować”, „wynagradzać”. Moim zdaniem tłumaczenie „odpłaciliśmy” współgra ze słowem *praemia* (15, 817), który można oddać nie tylko jako „nagrodę”, ale i „zapłatę” („odpłatę”), choć ma także znaczenie „kary”.

Wyrównanie rachunków z Kartagińczykami nie zakończyło wojny, pozwoliło jednak przejść do kolejnej fazy, w której Hannibal nie był już niezwyciężonym wodzem, a Rzymianie, ucząc się od Kartagińczyków, przejęli ich strategię, stając się bardziej skuteczni³⁸, a w końcu zwyciężając. Od tej chwili Rzym stał się *caput orbis terrarum*.

³⁶ Silius Italicus, *Punica*. T. 2: *Books IX–XVII*, with an English Translation by J.D. Duff. Cambridge–London b.r. (reprint 1934), p. 385.

³⁷ Silius Italicus, *La Guerre Punique*. T. 4: *Livres XIV et XV*, texte établi et traduit par Michel Martin, *Livres XVI et XVII*, texte établi et traduit par Georges Devallet. Paris 2003, p. 64.

³⁸ B.T. Carey, J.B. Allfree, J. Cairns: *Ostatnia bitwa Hannibala. Zama i upadek Kartaginy*. Przeł. B. Waligórska-Olejniczak. Warszawa 2010, p. 128.